

I DANMARK

Forfatningsspørgsmålet
fra oktober 1660 til januar 1661

Af Svend Ellehøj

Det store stændermøde i København, som samledes den 8. september 1660, var indkaldt for at råde bod på den fortvivlede finansielle situation, hvori Danmark-Norge befandt sig efter krigene med Karl Gustav. Men de bevillinger, som blev ydet, er af ringe interesse i forhold til det, der gjorde stændermødet i 1660 til en milepæl i dansk historie: den ændring i den danske kongemagts stilling, som nu almindeligvis betegnes som enevældens indførelse.

Hvor og hvornår tanken er opstået om at udvide Frederik III's kongemagt ud over de grænser, som hans håndfæstning af 1648 afstak, er uklart og omstridt. Sikre oplysninger om, hvad der var i gære, haves først fra dagene 4.-5. oktober. I et udkast til en akt, dateret 4. oktober 1660 og formentlig affattet i borgerlige kredse, fremsættes der uden betingelser af nogen art tilbud om at anerkende Frederik III som »ret arveherre« og hans børn og arvinger efter ham, »så at Danmarks tillige med Norges rige skal være og blive fri arveriger til evig tid, uigenkaldet i alle måder«. Som arveberettigede nævnes udtrykkelig såvel »herrer« som »frøkener«. Ifølge en sjællandsk gejstlig deputeret, hvis optegnelser er bevaret, forhandlede der ved samme tid om arvekongedømmets indførelse i bispegården i København mellem bisperne, andre gejstlige deputerede og repræsentanter for staden København. Kongens kammerskriver og fortrolige Christoffer Gabel indfandt sig under mødet og blev orienteret om de tilstedeværendes synspunkter.

På mødet blev ifølge den sjællandske gejstlige »konciperet det instrument, som siden Hans Majestæt blev overleveret«. Dette »instrument« må være identisk med den skrivelse af 8. oktober, hvori 55 gejstlige og borgerlige deputerede foreslog rigsrådet at overdrage »dette rige« til kongen og det kongelige hus som arverige og anmodede rådet om at give kongen dette til kende »med underdanigst begæring, at Hans Kgl. Majestæt ville nådigst behage at erholde enhver stand ved sine privilegier og med en skriftlig revers stænderne forsikre, at ved en sådan forandring det alene skal blive forfremmet og befordret, som kan komme Gud i himmelen til ære og riget til gavn og gode«. I modsætning til udkastet af 4. oktober nævnes hverken Norge eller den kvindelige arvefølge i denne skrivelse, men til gengæld er der knyttet betingelser til tilbuddet: man ønsker standsprivilegierne bevaret samt en skriftlig forsikring fra kongens side, hvis indhold dog ikke er præciseret.

Stændermøder havde siden slutningen af Christian IV's regeringstid spillet en væsentlig rolle i Danmark, men i håndfæstningen var de uomtalt. Rigsrådet var den eneste forfatningsmæssigt garanterede institution ved siden af kongemagten. Rigsrådets holdning var følgelig altafgørende, såfremt den planlagte forandring af kongemagtens stilling skulle finde sted på lovformelig måde.

Ifølge to af de gejstlige stænderdeputerede, der har efterladt sig optegnelser om mødet, overleveredes denne skrivelse den 8. oktober kl. 5 om eftermiddagen til rigens hofmester Joachim Gersdorff. »Der han læste det, blev han meget altereret og skikkede straks bud efter alle rigens råd, som kom til ham og blev der en lang tid. Derfra samledes de i rådstuen, og den hele nat var de hos andre rigens råd, som var syge, så de var meget altererede derover.« Resultatet af disse ophidsede forhandlinger blev åbenbart, at det højvise rigens råd valgte at trække tiden ud; men den 10. oktober rykkede stænderne for svar, idet de i flok og følge, en gejstlig og en verdslig sammen, indfandt sig på rådstuen. På rigsrådets vegne fremkom Otte Krag med en række tungtvejende betæneligheder

*Hans Svane, malet af Abraham Wuchters.
Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød.*

over for stændernes forslag, men Sjællands biskop, Hans Svane, som førte ordet på stændernes vegne, fejdede dem af marken og forestillede de adelige herrer, at de i endnu højere grad end de lavere stænder havde grund til at være kongen taknemlige. Da rigsrådet imidlertid ikke lod sig rokke, erklærede Svane, at stænderne ville henvende sig direkte til kongen, hvilket skete samme eftermiddag. I slottets grønne sal overleverede Svane en skrivelse af samme indhold som brevet af 8. oktober til majestæten og redegjorde for stændernes synspunkter og rådets betænkelighed. Ifølge vor hovedkilde til denne dags begivenheder, en af de tidligere nævnte dagbogsforfattere, rådførte kongen sig en tid lang med Hannibal Sehested og erklærede til sidst at ville give stænderne besked den følgende dag.

Samme aften blev vagten fordoblet, portene forblev lukkede de følgende dage, og fartøjerne lagdes ud fra land, så at ingen kunne forlade byen. Rigens råd gik imidlertid til og fra kongen »Hans Majestæt at disvadere«, men Frederik III lod sig forlyde med, at ville adelen ikke, så ville han lade sig deklare som arvekonge af stænderne. Stillet over for denne trussel om statskup gav rigsrådet efter. Den 12. oktober indleverede det en erklæring, hvori det tilsluttede sig gejstlighedens og borgerstandens forslag om at gøre riget arveligt i kongens mandslinie, men dog med en række forbehold, især med hensyn til rigsrådets stilling, rigets udelelighed og privilegiernes bevarelse.

Hermed var kongen imidlertid ikke tilfreds. Da stænderne lørdag morgen den 13. oktober forhørte sig om situationen, fik de den besked, at rentemester Peder Reedt og oversekretær Erik Krag »gjorde ikke andet end rejste frem og tilbage imellem kongen og rigsrådet«, som var forsamlet hos rigens hofmester. Kl. 10 kom der bud, om stænderne ville indfinde sig på slottet. I drabantsalen modtoges de af Hannibal Sehested og feltmarskallen Hans Schack, som spurgte, om arvefølgen skulle gælde sværdens alene, hvad der var rigsrådets opfattelse, eller om den også skulle omfatte kvindelige efterkommere. Biskop Svane svarede, at det var stændernes mening, at begge sider skulle være arveberettigede, men således, at riget ikke skulle deles. Under nogen protest tog rigsrådet dette til efterretning. Lidt over middag oplæstes i slottets grønne sal en ny erklæring fra rådet, som hermed gav sin tilslutning til at gøre riget arveligt såvel på mands- som på kvindelinen, kun med det forbehold, at riget skulle forblive udelt under den konge, der var nærmeste arving, og alle stænders privilegier i alle måder være uforkrænkedede. Svane kvitterede med i alles påhør at bekræfte stændernes tilslutning til arvekongedømmets indførelse i begge linier, og derpå opløstes alt i høje jubelskrig, hvor navnlig de jyske præsters Amen-råb skal have været øresønderrivende. I denne larm slutter første fase af den danske enevældes

indførelse: ændringen af det gamle valgkongedømme til arvekongedømme, i hvert fald formelt på gejstlighedens og borgerstandens initiativ, og efter at den eneste forfatningsmæssigt sikrede politiske institution, rigsrådet, havde bøjet sig for det pres, der udøvedes fra stændernes og kongens side.

Da larmen stilnede af, fremsattes fra flere af de tilstedeværendes side nogle udtalelser, som indleder anden fase i den vigtige begivenhedsrække. Vor hovedkilde er påny en anonym gejstlig beretning, som dog kun er bevaret i omredigeret skikkelse, i en afskrift ved den vestsjællandske præst Lauritz Jørgensen Hammer, og derfor er vanskeligere at benytte som kilde end de tidligere nævnte. Ifølge Hammers beretning begærede biskop Hans Svane, »at efterdi riget H.K.M. til et arverige er overdraget, at da de gamle håndfæstninger måtte kasseres, og regeringen i en anden form end hidindtil måtte stabiliseres«. At dette referat er korrekt i hovedtrækkene, bekræftes af den deputerede fra Nyborg, rådmand Knud Wolf, ifølge hvis optegnelser bispren udtalte, at »eftersom her var en ny regering, ville de gamle love, som var imod Majestæten og landet, kasseres og Hans Kgl. Majestæt med alle stænderne noget igen som en ny reces forbedre, som kunne komme Hans Majestæt, riget og de fattige undersætter til gavn og gode«. Ligeledes ifølge Knud Wolf frembar derpå borgmester Hans Nansen sin gratulation og udtalte, at den gejstlige og verdslige stand herefter »burde have en stemme med i rådet«, hvorpå kongen »med største devotion« svarede: »Herom skal med forderligste videre afskediges.« Atter ifølge Hammers beretning skal Norges statholder Niels Trolle, som i den syge rigshofmesters fravær førte ordet på rigsrådets vegne, og Hannibal Sehested have udtalt, at »stænderne kunne udvælge sig nogle af de deputerede, som tillige med rigens råd om dette og andet sig kunne forene«. Men »bispren stillede sligt ind til H. Maj, han det at disponere efter H.N. vilje«. »Hannibal svarede det nu at være kommet så vidt, at det stod enhver frit for at sige rundt ud hvad han selv mente.« Dermed opløstes mødet.

Så vidt de to samtidige, indbyrdes uafhængige beretninger bekræfter hinanden, må vi have lov til at tro, at vi er nogenlunde korrekt underrettet om de officielle udtalelser, der blev fremsat på Københavns slot lørdag den 13. oktober 1660 om eftermiddagen. Det gælder Svanes udtalelse om håndfæstningens kassation og regeringens nyindretning og Nansens ønske om, at gejstligheden og borgerstanden måtte blive repræsenteret i regeringen. Mindre sikkert afhjæmlede er de afvigende forslag, der blev fremsat om, hvorledes regeringens nyindretning skulle finde sted. Svane har ifølge Wolf henvist til kongen og stænderne, Trolle og Sehested ifølge Hammer til udvalgte stænderrepræsentanter og rigsrådet,

*Hans Nansen, malet af ukendt kunstner.
Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg,
Hillerød.*

hvilket Svane dog modsatte sig:
»Bispen stillede sligt ind til H.
Maj. han det at disponere efter
H.N. vilje«.

Og Frederik III disponerede endnu samme dag. Sent om aftenen – ifølge rigsråden Oluf Parsbergs kalenderop-tegnelser omkring kl. 10 – udgik kongelig befaling til 4 rigsråder, 4 adelsmænd uden for rådet, de 3 bisper, som på dette tidspunkt opholdt sig i København, 2 kapitularer og 7 borgere. Til disse 20 medlemmer af stænderforsamlingen føjedes den følgende dag professor Villum Lange som repræsentant for universitetet. De pågældende anmodedes om at møde på slottet søndag morgen efter prædiken dvs. kl. 10 formiddag – altså med en frist på 12 timer, som normalt ville være fordelt på nattesøvn og gudstjeneste – »og der med hverandre udi venlighed og

sagtmodighed konferere, hvorledes i eragter den i dag ved Guds bistand besluttede sag om arveriget på bedste maner videre bør at angås, så at alting dermed uden forhaling kan sluttes [...] og hvis [hvad] udi så måder til samtlige stænders fornøjelse befindes tjenligt, det haver I samtligen med hverandre at slutte og under Eders hænder give beskrevet, så

alting udi samdrægtighed uden ophold jo før jo bedre bliver tilendebragt«. Kongen ønskede altså en enstemmig betænkning fra udvalgets side.

Det er ofte fremhævet, at dette mildt sagt hastigt indkaldte forfatningsudvalgs sammensætning var ganske upartisk, men denne opfattelse lader sig næppe opretholde. Den forudsætter, at de to kapitularer samt professor Lange henregnes til den adelige gruppe, hvilket til dels kan være berettiget ud fra et socialt synspunkt, men ikke ud fra et politisk, hvad der her er afgørende. Og påfaldende er især, at rigsrådet repræsenteredes af sine fire yngste medlemmer, af hvilke de tre – Henrik Bielke, Sivert Urne og Hans Schack – kun havde få måneders anciennitet i rådet, medens den fjerde, Peder Reedtz, dog havde beklædt rigsrådsstillingen siden 1656. Men rentemester Peder Reedtz tænkte uden tvivl mere som embedsmand end som politiker og kunne håbe at opnå den ledige stilling som kansler, hvilket også skete 12 dage senere. Rådets konservative fløj var ikke repræsenteret, og Hans Schack kan end ikke betragtes som repræsentant for den danske adelstand. Megen modstand mod en udvidelse af kongens magt kunne ikke forventes fra disse repræsentanter for rådet.

Vor hovedkilde til viden om, hvad der foregik på dette vigtige møde, er nogle notater, foretaget under selve mødet af lægen og kapitularen fra Ribe, dr. Ludvig Pouch. Pouchs optegnelser er vanskelige at læse og endnu vanskeligere at fortolke. Knud Fabricius har i *Kongeloven* (1920) gjort et forsøg herpå, men mange enkeltheder må siges at være diskutabelt.

En hovedrolle på mødet spillede spørgsmålet om håndfæstningen. Der var enighed om, at den ikke kunne opretholdes i sin hidtidige form, men det synes også at have været den almindelige opfattelse, at en ny skulle oprettes under et andet navn: Reces eller lignende. Dette var åbenbart også Svanes mening. En af de ytringer, som af Pouch udtrykkelig er henført til Svane, går ud på, at håndfæstningen skal fremskaffes og noget nyt oprettes, men at alt ellers skal »remitteres Hans Majestæts vilje«. I en anden af Svanes replikker hedder det, at man skal »tage håndfæstningen for sig og derudi korrigerer eller forandre«. Dette svarer jo også til den udtalelse, som bispnen ifølge vore berettere havde fremsat den foregående dag.

Knud Fabricius har bemærket, at Pouchs referat savner omtale af en væsentlig del af de forhandlinger, der har fundet sted på mødet, nemlig gennemgangen af selve håndfæstningen. Jeg tror imidlertid, det er tilladeligt at sige, at vi også på dette punkt er vel underrettede fra Ribekapitularens hånd. Foruden referatet af forhandlingerne den 14. oktober er

blandt Pouchs papirer bevaret en kommentar til Frederik III's håndfæstning, hvor hver paragraf er forsynet med en bemærkning, som i mange tilfælde går ud på, at vedkommende paragraf skal bevares, i andre at den skal udelades, i atter andre formuleres en ny ordlyd, hvor fremhævelsen af standsligheden er det mest påfaldende træk. Til en række vigtige regeringshandling, herunder skattepålæg, kræves stændernes samtykke. Fabricius opfatter disse optegnelser som Ludvig Pouchs private indsats, men dette må anses for ganske usandsynligt. Frederik III's håndfæstning var ikke trykt, og det er næppe tænkeligt, at kapitularen fra Ribe privat har haft adgang til et af de få eksisterende eksemplarer. Desuden er notaterne nedskrevet i stor hast – de er endnu vanskeligere at læse end det egentlige mødereferat – netop som det kunne være tilfældet, hvis de var nedskrevet under en mundtlig forhandling om sagen. Endelig er der blandt Pouchs papirer bevaret endnu en optegnelse, med en anden hånd, hvori der tages stilling til en række af ændringsforslagene, en omstændighed, som Fabricius har haft vanskeligt ved at give en rimelig forklaring på, men som bliver let forståelig, hvis man antager, at samtlige notater er foretaget under selve mødet og gengiver de resultater, man der nåede frem til. I så fald får disse optegnelser en overordentlig værdi for os: de meddeler os indholdet af den forfatning, som udvalget anså det for rimeligt at foreslå kongen, og som efter dets opfattelse var forenelig med hans nyerhvervede status som arvekonge.

Da man nåede frem til at formulere en indstilling til kongen, hed det da også i første udkast (som kendes fra Pouchs notater): »Er fornøden at Hans K.M. sin ed remitteres, og håndfæstningen overleveres til forandring udi alt det, som højstbemelde Hans K. Majestæts person videre derudi forbunden er, end en arvekonge med billighed kan tilkomme«. Men denne formulering modsatte Svane sig: det var at »obligere« kongen til håndfæstningen; det kunne man åbenbart efter bispens mening ikke tillade sig. Og Svane fik sin vilje. Den endelige indstilling kom kun til at lyde på, at kongen skulle løses fra sin ed og håndfæstningen overleveres, »udi al underdanighed formodende, at Hans K.M. derimod lader formere en reces, således som det kan være Hans K.M., riget og hver stand især til gavn og det gemene bedste«. Man overlod det endvidere til kongen at bestemme, hvornår stændernes nye edsafleggelse skulle finde sted.

Stænderforsamlingen tilsluttede sig udvalgets betænkning. Den 16. oktober underskrev rigsråder og stænderdeputerede en erklæring om, at håndfæstningens original og alle dens genparter skulle være »annulleret, tilintetgjort, dødet og magtesløst holdet og Hans K.M. fra sin derpå gjorde og aflagte ed udi alle måder uden nogen exception kvit og frit er-

klæret«. Den følgende dag overleveredes den kasserede håndfæstning til kongen. Kun den tekniske mangel var der ved alt dette, at »den rette håndfæstning«, dvs. rigsrådets eksemplar, ikke havde kunnet findes, skønt der var blevet søgt flittigt efter den i arkiverne.

Med håndfæstningens kassation og overlevering den 16. og 17. oktober slutter anden fase af statsomvæltningens historie, og tredje fase begynder. Alt var nu lagt i kongens hånd uden andre betingelser end dem, hvormed stænder og rigsråd havde ledsaget overdragelsen af arveregeringen henholdsvis den 8. og 13. oktober. Der var fremsat ønske om opretholdelse af standsprivilegierne, om rigets udelelighed og om en kristelig regeringsform – det var alt. Hertil sluttede sig dog borgerstandens den 8. oktober fremsatte begæring om en skriftlig revers og især den »formodning« om udstedelse af en reces, som var blevet udtalt af udvalget den 14. oktober. At der med reces var tænkt på en skriftligt udfærdiget forfatning til erstatning for håndfæstningen, kan ikke være tvivlsomt. Alene udvalgsbetænkningens anvendelse af ordet »derimod« (dvs. til gengæld) viser dette. I denne betydning anvendes ordet også i Hammers tidligere omtalte beretning, hvor der under 15. oktober tales om »en fuldkommen reces ... om regeringen og anden landsens nytte«, og 24. november udtalte Århuskapitularen Hans Rhuman, som selv havde deltaget i udvalgs-mødet den 14. oktober, ønsket om, at kapitlernes privilegieønsker måtte blive imødekommet, når »modus regiminis skal foretages, og den nye reces formeres«.

I dagene omkring den 20. oktober fremkom endog et udkast til en ny forfatning i 21 paragraffer, som i væsentlig grad byggede på håndfæstningen, men dog stærkt fremhævede lighedssynspunktet og stændernes indflydelse. Som helhed må dette udkast betegnes som moderat; Bøggild-Andersen har fremsat den formodning, at det er fremgået af et samarbejde mellem reformvenlige adelige og dele af borgerstanden. Denne placering er uden tvivl berettiget, men det er tilladeligt at gå et skridt videre. På talrige punkter er der – hvad Bøggild-Andersen har bemærket – overensstemmelse mellem dette udkast og Ludvig Pouchs kommentarer til håndfæstningen, og dette forhold forklares bedst derved, at begge gengiver de resultater, man nåede frem til under forhandlingerne den 14. oktober, blot at de i udkastet fremtræder i omredigeret og muligvis suppleret form. Til belysning af den stilling, som heri tiltænkes kongen, vil det være tilstrækkeligt at citere § 8: »Ikke ville vi nogen krig begynde, fred slutte, forbund med fremmede stater gøre, skatter, kontributioner, told og accise pålægge, forbud på øxen, korn, smør, sild eller noget andet at udføre her af riget, eller som er gjort igen opgive, forandring med mønten eller andet sådant, samtlig stænderne angår, befale, medmindre det sker med samtlige stændernes samtykke

og bevilling«. Men, oplyser vor kilde, som går tilbage på en nu tabt memorial fra kongens generaladjutant, »disse poster behagede ikke Hans Kgl. Majestæt, endnu mindre ville han bekræfte dem som en ny håndfæstning«.

Dette var jo netop sagen. Spørgsmålet om den fremtidige forfatnings indhold havde stænderne helt overladt til kongen at afgøre. Og medens Frederik III hurtigst muligt fik den nye edsaflæggelse i stand – den foregik under højtidelige former allerede den 18. oktober – havde han ingen hast med udarbejdelsen af den nye forfatning, skønt Peder Reedtz ved arvehyldingen den 18. oktober på kongens vegne havde lovet »at ville med det allerførste oprette og forfærdige sådan en regeringsform og måde, at alle Hs. Kgl. Majestæts arveundersætter i disse kongeriger skulle hos Hs. Kgl. Majestæts arvinger og efterkommere have en kristelig og mild regering at forvente og derpå fuldkommen være forsikrede«. Alt var uklart. Stændermødet fortsatte sit arbejde med bevilling af nye afgifter til ind i december, og i talrige af de i efteråret 1660 udstedte aktstykker regnedes der med stændermødernes fortsatte virksomhed. Endnu i Københavns privilegier af 24. juni 1661 tales der herom. Men allerede i begyndelsen af 1661 var der rundsendt en erklæring, dateret 10. januar 1661, som senere fik betegnelsen enevoldsarveregeringsakten. Heri udtaltes det, at der foruden arveret var overdraget Frederik III og hans arvinger »alle jura majestatis, absolut regering og alle regalia«, og at kongen var hyldet som »en absolut, suveræn arveherre«. Underskriverne overlod det til kongens vilje, »ikke alene hvorledes regeringen herefter skal anstilles«, men også hvorledes successionen skulle ordnes. »Hvilken sidste vilje skal være os, vore arvinger og posteritet samtlig kongelige rigens råd og adel som en fundamentallov og offentlig forordning«. Disse ord lod ingen tvivl tilbage: Frederik III var enevældig konge, og hans efterfølgere ville også blive det. Det var ikke, hvad de stænderdeputerede i oktober 1660 havde ønsket, men ingen synes at have nægtet sin underskrift. »Ingen siger imod eller viser sine følelser derved«, indberettede den kejserlige gesandt til Wien, »da man mener, at sekretær Erik Krag, som lader dette instrumentum underskrive, har ordre til at referere, hvad enhver har sagt dertil, og hvordan enhver har stillet sig«. Grundlaget for Kongeloven af 1665 var lagt til rette. Tredie fase i statsomvæltningens historie afsluttet.

Som det vil være fremgået af denne korte oversigt over statsomvæltningen i 1660, anser jeg udvalgsbeslutningen af 14. oktober om ikke at forpligte kongen på håndfæstningen, men helt og holdent overlade det til ham at bestemme den nye forfatnings indhold,

Som kongerne bød

*Hannibal Sehested,
malet af Karel van
Mander.
Det Nationalhistoriske
Museum på
Frederiksborg, Hillerød.*

for den centrale begivenhed. Arveregeringens overdragelse den 13. oktober var på ingen måde ensbetydende med enevælde, skønt den uden tvivl i sig selv måtte styrke kongens stilling.

Hvad var det da egentlig, der skete i dette udvalgsmøde? Var det resultat, man nåede frem til, frugten af en fri debat, eller var det på forhånd givet? Hvortil denne hast? Er der dog noget om den gamle teori om en sammensværgelse mellem kongen, biskop Hans Svane og borgmester Hans Nansen?

Vi får et vink om, hvad det var kongen først og fremmest ønskede, gennem en samtidig påtegning på en afskrift af indkaldelsesbrevet af 13. oktober i Rigsarkivets samling »Souverainiteten«: »Dieses war der Weg welchen man nahm um die Handfestung cassiret zu bekommen welche der König selbigen abendt zu sehen begehrt aber von den Reichs Räthen war geweigert worden: Der Eydt der trewe konte dehme König nicht abgeleget werden, ehe Er durch Cassation der Handtefeste seines Eydes erlassen undt in dehm man von diesem sprach muste dass andere sich von sich selbsten geben, und wardt dieser befehl erst abends zu 10 Vhr Expedirt.« Fra rigsråd Oluf Parsbergs kalenderoptegnelser ved vi, at det har sin rigtighed, at Frederik III om aftenen den 13. oktober udtrykte ønske om at se håndfæstningen – vel at mærke rigsrådets eksemplar: den egentlige original. »Denne aften blev alle rigens råd hasteligen kaldet til rigens hofmester, af årsag at kongen ville se håndfæstningen«, skriver Parsberg. Hverken mere eller mindre. Hvad man drøftede, har han ikke betroet til papiret. Men den originale håndfæstning var og blev forsvundet, hvad kongen imidlertid næppe har troet på. Rimeligvis har Frederik III vejret ny modstand fra rigsrådets side, og derfor valgte han den vej at få et i hast, men skønsomt sammensat stænderudvalg, hvor Svane åbenbart kom til at spille den afgørende rolle, til at løse problemet på den ønskede måde. Det kan ikke bevises, men jeg må anse det for altovervejende sandsynligt, at Svane og rimeligvis flere af mødets deltagere – Reedtz måske? – var ganske klar over, hvad der var kongens primære ønske: håndfæstningens kassation.

Men dette er ikke ensbetydende med, at Svane var tilhænger af kongelig enevælde. Hans udtalelser om en ny forfatning behøver på ingen måde at være dobbeltspil, blot har han ment – eller bøjet sig for Frederik III's krav om – at den nye forfatning skulle oktrojeres af kongen; og han har muligvis stolet på, at dette ville blive tilfældet. Det samme kan gælde Nansen og Sehested, som vi har grund til betragte som Frederik III's trofaste støtter ved arveregeringens indførelse, men som ikke kan anses for tilhængere af en enevældig styreform. For Sehesteds vedkommende viser allerede hans tidligere refererede opfordring

den 13. oktober til bred drøftelse af forfatningsproblemet dette, og i sit såkaldte politiske testamente fra 1666 anbefalede han Frederik III at udarbejde en forfatning »som det var ventet og fordret« af stænderne i 1660, bygget på studier af de europæiske hovedlandes grundlove.

Denne opfattelse bekræftes ved en betragtning af de magtforskydninger, der fandt sted inden for regeringskredsen i tiden fra oktober 1660 til januar 1661. Talrige vidnesbyrd fortæller os, at Sehested, Svane og Nansen var i højeste gunst hos Frederik III i oktober. Sehested blev rigsskatmester og sattes næsthøjest i rang blandt ministrene. Svane fik titel af ærkebiskop – den eneste, Danmark har haft siden reformationen – og var udset til at lede et planlagt konsistorialkollegium. Nansen blev præsident i København og udpegedes til at lede det påtænkte kommercekollegium. Men ingen af de to kollegier blev oprettet, og i november 1660 kunne Hans Schack og andre tyske officerer foretage en demarche over for kongen, som satte Schack over Sehested i rang. Gennem de udenlandske gesandters indberetninger kan vi følge, hvorledes Sehesteds indflydelse aftager og de tyske rådets indflydelse vokser frem til årsskiftet 1660/61. Netop ved denne tid, da Sehesteds stilling havde nået lavpunktet, rundsendtes enevoldsarveregeringsakten af 10. januar 1661.

Det omstridte spørgsmål om, hvem der var hjernen bag enevældens indførelse i Danmark, må jeg derfor besvare anderledes, end det er sket i tidligere forskning. Jeg må anse det for mere end sandsynligt, at Sehested, Svane og Nansen var ivrige tilhængere af arvekongedømmets indførelse, der ville svække rigsrådet og adelen og åbne mulighed for standslighed inden for regeringen og i økonomisk henseende. Men jeg ser ingen grund til at antage, at disse tre mænd har ønsket enevældigt styre og arbejdet i denne retning. Her kommer andre kredse i betragtning: kongens tyske rådgivere, men vel dog først og fremmest kongen selv. Om Frederik III allerede i oktober 1660 har haft dette mål klart for øje, eller om planen er vokset frem i løbet af de følgende måneder, vil imidlertid næppe kunne opklares. Næppe andre end kongen selv – og måske Gabel – har vidst det. Ingen af dem har betroet papiret deres viden – og havde de gjort det, ville vi næppe have troet dem!

